

LITERATUROZNAWSTWO. FOLKLOR

Mikołaj Mazuś

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

**FILOZOFIA WOLNOŚCI I WŁADZY
W PIŚMIENICTWIE FILARETA DROZDOWA****The Philosophy of Freedom and Power in the Writing of Philaret Drozdov**

ABSTRACT: The aim of the article is to discuss the written legacy of Philaret Drozdov, the Orthodox Metropolitan of Moscow (lived 1782–1867), in the context of human freedom and the freedom of the imperial Russia's system – the autocracy. The basic research material constitutes of four homilies by Philaret Drozdov written in the years 1849–1856. To present a certain evolution of the Russian thought the author of the article also cites works which were created in earlier periods, i.e.: in the Moscow Russia time and in the time of Peter I. First, the author presents the orthodox anthropology as the ideological base for Philaret Drozdov's considerations of freedom and power. Then, individual texts are discussed in detail in order to define the view of the Metropolitan of Moscow on the foregoing issues. At the end, the author sums up the carried out analysis and presents conclusions.

KEYWORDS: orthodox anthropology, synergism, political system, autocracy, revolution

Filaret Drozdow¹ poruszał w swoich dziełach rozliczne zagadnienia z zakresu teologii, filozofii czy spraw społecznych. Jedną z kwestii, nad którą pochylił się rosyjski hierarcha, był problem wolności człowieka oraz stosunków ustrojowych

¹ Filaret Drozdov, imię chrzcielne Bazyli, (1782–1867) – teolog, filozof, bibliista, nauczyciel akademicki, hierarcha Cerkwi prawosławnej w Rosji. Od roku 1821 arcybiskup Moskwy i Kołomny, następnie od roku 1825 do swojej śmierci metropolita Moskwy. Autor rozlicznych pism, traktatów, homilii, podręczników, inicjator przekładu Biblii na język rosyjski. Jeden z najwybitniejszych przedstawicieli rosyjskiej myśli prawosławnej wieku XIX. Kanonizowany przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną w roku 1994. Szczegółowa biografia hierarchy – zob. митрополит Иоанн (Снычев),

panujących w ówczesnym Cesarstwie Rosyjskim. Powyższe zagadnienia są istotne dla refleksji o człowieku, społeczeństwie oraz o charakterze i zakresie władzy państwowej, dlatego należałoby poddać analizie poglądy na ten temat jednego z najważniejszych przedstawicieli myśli prawosławnej XIX wieku.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie spuścizny piśmienniczej Filareta Drozdowa w kontekście wolności człowieka i ustroju Rosji imperialnej – samodzierżawia (samowładztwa). Aby myśl Drozdowa wpisać w pewną ewolucję ideową, rozważania zostaną uzupełnione przywołaniem świadectw epok wcześniejszych: dziedzictwa Rusi Moskiewskiej, którego syntetycznym ujęciem jest *Domostroj* (Домострой), oraz już w znacznym stopniu odbiegającej od tej tradycji, niejednoznacznej twórczości Teofana Prokopowicza. Jako współpracownik cara Piotra Wielkiego położył on fundament ideowy pod paradygmat kulturowy nowożytnej Rosji imperialnej². Ukazanie przekonań metropolity moskiewskiego w kontekście historycznego rozwoju myśli rosyjskiej może stanowić uzupełnienie badań nad jego spuścizną piśmienniczą.

Podstawowy materiał badawczy artykułu stanowią cztery homilie Drozdowa napisane w latach 1849–1856: *Слово в день восшествия на Всероссийский престол Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича*; *Слово в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича*; *Беседа в день Благовещения Пресвятой Богородицы, пред благодарственным молебствием о заключении мира*; *Слово в день тезоименитства Благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Александровны*. Był to czas, kiedy Europa Zachodnia poszukiwała nowych dróg rozwoju po wydarzeniach Wiosny Ludów, podczas których został na nowo podniesiony problem wolności i stosunków społeczno-politycznych. Rosja natomiast w schyłkowej fazie rządów Mikołaja I przeżywała czas głębokiej reakcji, aby następnie ponieść porażkę w wojnie krymskiej, w wyniku czego następcą Mikołaja I zainicjował okres reform. W tym też czasie intelektualiści rosyjscy prowadzili ożywione dyskusje o wolności, miejscu jednostki w dziejach, a także zmianach ustrojowych w Imperium Rosyjskim³. Filaret Drozdow próbował udzielić własnych odpowiedzi na wyzwania tego momentu w historii, dlatego wybór powyższych homilii wydaje się uzasadniony.

Zagadnienie ustroju politycznego wiąże się z pytaniem o wolność człowieka. Z tego powodu można omawiać owe kwestie równolegle. Fundamentalnym problemem pozostaje jednak swoboda jednostki.

Жизнь и деятельность Филарета, митрополита московского, Тула 1994. Krótki biogram Drozdowa – zob. E. Smykowska, *Prawosławni święci. Mały słownik*, Warszawa 2008, s. 182–183.

² Omówienie transformacji kulturowej Rosji, w której brał udział Teofan Prokopowicz – zob. В. Живов, *Разыскания в области истории и предьстории русской культуры*, Москва 2002, s. 319–531.

³ Dyskusja ideowa w dziewiętnastowiecznej Rosji została zaprezentowana m.in. w następującej książce: A. Walicki, *Wkręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 2002.

Filaret Drozdow wywodzi swoją wizję wolności człowieka z antropologii prawosławnej. John Meyendorff zwraca uwagę, że zgodnie z patrystycznym systemem antropologicznym człowiek jest prawdziwie człowiekiem tylko wtedy, gdy pozostaje w realnej wspólnoty z Bogiem, która czyni istotę ludzką w pełni wolną⁴. Patriarcha moskiewski Cyryl podkreśla natomiast, że podstawową kategorią w dyskursie o wolności człowieka jest wola. Zwierzchnik Patriarchatu Moskiewskiego uważa, że wola stanowi nieoddzielną część natury człowieka, iż jest immanentna. Idąc za nauczaniem Ojców Kościoła, patriarcha głosi, że wola ludzka powinna zostać dobrowolnie poddana woli boskiej. Wola człowieka winna współbrzmieć, współdziałać i być zgodna z wolą boską na zasadzie synergii; wówczas człowiek osiąga rzeczywistą wolność⁵.

Antropologia prawosławna rozpatruje zatem problem wolności w oparciu o doktrynę chrystologiczną, ustaloną w pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa. Głosi ona synergie (współdziałanie) woli boskiej i ludzkiej w Osobie Syna Bożego – Jezusa Chrystusa, który, według przekonania Kościołów chalcedońskich, nie przestając być Bogiem, stał się prawdziwym człowiekiem, a swoją ludzką wolę dobrowolnie poddał woli boskiej⁶. Synergia jest podstawowym pojęciem w prawosławnym rozumieniu wolności ludzkiej⁷. Zakłada ona zgodne podporządkowanie się woli Bożej.

Encyklopedia Prawosławna objaśnia kwestię synergii i jej związku z łaską Bożą w następujący sposób:

Другим условием, при котором открывается возможность благодатного возрождения, является наличие синергии (т. е. совместного действия) Божественной Благодати и человека, добровольно избравшего христианский путь жизни. Поскольку спасение человека совершается Благодатью, то участие в этом процессе самого человека носит специфический характер. Хотя это участие сопряжено с огромными трудностями и невероятными усилиями по преодолению греховного начала, его значение сводится лишь к тому, что человек, подвиза-

⁴ Por. J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, tłum. J. Prokopiuk, Kraków 2007, s. 112.

⁵ Por. Patriarcha Cyryl (Gundiajew), *Wolność i odpowiedzialność. W poszukiwaniu harmonii*, tłum. H. Paprocki, Białystok 2010, s. 65–69.

⁶ Omówienie procesu krystalizowania się doktryny chrystologicznej w pierwszym tysiącleciu oraz sporów mu towarzyszących – zob. J. Pelikan, *Duch wschodniego chrześcijaństwa (600–1700)*, tłum. M. Piątek, Kraków 2009, s. 45–110.

⁷ Hanna Kowalska-Stus zwraca uwagę na syntetyczny charakter myśli i duchowości wschodniochrześcijańskiej, który przełożył się na kulturę staromoskiewską – por. H. Kowalska-Stus, *Kultura i eschatologia. Moskwa wieku XVII*, Kraków 2007, s. 73–85. Syntetyczne podejście do życia i duchowości, cechujące prawosławie, można wiązać z koncepcją synergii, zajmującej poczesne miejsce w teologii prawosławnej. Aleksy Osipow opiera chociażby eklezjologię prawosławną i przeświadczenie o bosko-ludzkim charakterze Kościoła na chrystologii chalcedońskiej i nauce o synergii – por. A. Osipow, *Droga rozumu w poszukiwaniu prawdy. Teologia zasadnicza*, tłum. H. Paprocki, Warszawa 2011, s. 108–109.

ющийся на поприще духовного возрождения, своим подвигом открывает себя для действия в нем Благодати. Сам по себе христианский подвиг не возрождает человека и поэтому не является самоцелью; он лишь средство к такому возрождению, совершаемому Божественной Благодатью⁸.

Synergia urzeczywistniła się w Jezusie Chrystusie. Zgodnie z wiarą wspólnot chaldeońskich wola ludzka i wola boska są zjednoczone w Osobie Syna Bożego⁹. Natomiast w człowieku synergia przejawia się w poddaniu woli Bożej i współuczestnictwie w przebóstwionej naturze ludzkiej Chrystusa. Człowiek jest całkowicie uzależniony od łaski (energii Bożych), która przywraca podobieństwo Boże w człowieku i umożliwia mu osiągnięcie stanu przebóstwienia.

Filaret Drozdow odwołuje się do idei synergii, kiedy objaśnia harmonię, jaka według niego powinna panować pomiędzy posłuszeństwem a wolnością:

Простираясь от известного к тому, что, может быть, менее усмотрено и понято слове апостольском, обращаю ваше внимание на то, что апостол, уча страху Божьему, почтению к царю, повиновению начальствам, с тем вместе учит свободе. [...] Повинуйтесь, как свободные. Повинуйтесь, и пребывайте свободны¹⁰.

Drozdow, powołując się na autorytet apostołski, zwraca uwagę, że subordynacja, okazywanie szacunku i posłuszeństwa, nie odbiera wolności. Hierarcha nawiązuje do przekonania, że człowiek staje się w pełni wolny poprzez podporządkowanie woli Bożej, a poddanie się Bogu przejawia się również w posłuszeństwie zwierzchnikom ziemskim.

Wolności przez pryzmat synergii naucza także *Domostroj*. Ten zabytek piśmiennictwa staroruskiego przypomina o wartości, jaką niesie uległość, chociażby wobec ojca duchowego:

А если что повелят священники, все то исполни, каясь в грехах, ибо они суть слуги и моельщики у небесного царя, дано им от Господа дерзновение просить о полезном и добром для душ и для тел наших, и о прощении грехов, и о жизни вечной¹¹.

⁸ *Православная Энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла*, [w:] http://www.pravenc.ru/text/149313.html#part_7 (3.06.2017).

⁹ Nauka o dwóch wolach zjednoczonych w Osobie Syna Bożego ukonstytuowała się w rezultacie dyskusji z poglądami monoteletów. Szerzej o przekonaniach monoteletów – zob. K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1987, s. 250–251.

¹⁰ Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича (Говорено в Успенском соборе июня 25 дня) 1851 год*, [w:] *Филарета, митрополита московского и коломенского творения*, ред. М. Козлов, Москва 1994, s. 275.

¹¹ *Домострой*, ред. Ю. Пелевин, Санкт-Петербург 1994, s. 5–6.

W dalszej części przywołanej homilii Filaret Drozdow przestrzega przed niewłaściwym rozumieniem wolności, niezgodnym z antropologią prawosławną. Hierarcha powołuje się na wydarzenia opisane w Księdze Rodzaju:

Некоторые под именем свободы хотят понимать способность и невозбранность делать все, что хочешь. Это мечта; и мечта не просто несбыточная и нелепая, но незаконная и пагубная.

Знаете ли, кто первый на земле прельщен был сей мечтою? – Первый человек, Адам. Получив при сотворении высокие способности и могущественные силы, был поставлен владыкой рая и земли, он пользовался обширнейшей свободой, какую может иметь сотворенное существо. Но и сей свободе поставлен был предел – древо познания добра и зла. [...] Человек захотел иметь свободу совершенно неограниченную, как Бог, и дерзнул переступить за предел, положенный заповедью Божией¹².

Historia biblijna stanowi ostrzeżenie przed niewłaściwym wykorzystaniem wolności (wolność bez żadnych ograniczeń), które może doprowadzić do przelewu krwi, a w konsekwencji do odebrania człowiekowi tej wolności. Metropolita moskiewski nadmienia:

Поймите, мечтатели безграничной свободы, гибельное безумие ваших мечтаний – поймите, наконец, хотя после жестоких опытов, когда сокрушившая свои пределы свобода не раз обагряла лицо земли невинной кровью и, проливая потоки крови человеческой, утопляла в них и сама себя!¹³

Można wyrazić przypuszczenie, że powyższe słowa stanowią aluzję do wydarzeń Wiosny Ludów. Filaret Drozdow potępia wystąpienia rewolucyjne, twierdząc, że nie przynoszą one swobody a niewolę. Hierarcha wyróżnia bowiem dwa podejścia do rozumienia wolności: świeckie (areligijne) i duchowe. Wolność w ujęciu świeckim opierałaby się na założeniu, że rozum ludzki w swojej naturze podpowiada człowiekowi, jak powinien postępować i jakie decyzje podejmować z pożytkiem dla siebie oraz otoczenia. Wolność w takim rozumieniu nie odwołuje się do transcendencji¹⁴.

Drozdow stał na stanowisku, że wolność świecka jest wolnością zewnętrzną, gdyż istota ludzka pozostaje zniewolona wewnętrznie przez grzech. Ten rodzaj wolności nie wymusza bowiem otwarcia na sferę metafizyczną i na podporządkowanie swojej woli. W konsekwencji, wolność zewnętrzna może doprowadzić do

¹² Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего...*, s. 276.

¹³ Ibidem, s. 277.

¹⁴ Por. ibidem.

odrzućcia ustanowionego przez ludzi prawa, do obalenia rządów, do niepokojów społecznych¹⁵. Jest to wolność fałszywa.

Wolność w ujęciu duchowym opiera się z kolei na przeświadczeniu, że człowiek jest wolny wówczas, kiedy zrzucił z siebie jarzmo grzechu. Hierarcha stwierdza:

Истинная свобода есть деятельная способность человека, непорабощенного греху, нетяготимого осуждающей совестью, избирать лучшее при свете истины Божией и приводить оно в действие при помощи благодатной силы Божией¹⁶.

Jest to wolność wewnętrzna, ponieważ człowiek jest wolny od grzechu lub do takiego stanu dąży. W przeciwieństwie do antropocentrycznej wolności zewnętrznej, jest to teocentryczne ujęcie wolności. Ograniczanie wolności zewnętrznej poprzez prawo, ustanawiane podług określonego światopoglądu religijnego, jest akceptowane przez Drozdowa. Hierarcha rosyjski popiera ideę państwa, które ustala taki porządek prawny, aby ludzie nie popadli w grzech, będący w rozumieniu metropolity prawdziwym zniewoleniem istoty ludzkiej¹⁷.

Filaret Drozdow głosi zatem wolność jako zerwanie z grzechem oraz z namiętnościami. Podkreśla, że rzeczywista wolność przejawia się w synergii woli boskiej i ludzkiej. Metropolita moskiewski twierdzi zarazem, że tylko Jezus Chrystus może wyzwolić z grzechu, jest On więc jedynym dawcą wolności¹⁸.

Problem wolności wiąże się z kwestią zakresu władzy państwowej, która według poglądów Drozdowa powinna chronić wolność człowieka (wolność w ujęciu antropologii prawosławnej). Hierarcha rosyjski podejmował kwestię ustroju państwowego biorąc udział w dyskusji nad stosunkami ustrojowymi Cesarstwa Rosyjskiego. W jednej z homilii zagadnienie władzy carskiej ujął w następujący sposób:

Она [Церковь] возвышает и утверждает царство человеческое, связывая оно с Царством Божьим. Воспоминая начатие благословенного царствования и с сим вместе благословляя Бога именно в качестве Царя, она чрез сие дает нам разуметь, что высшее начало царствования сокрыто в Боге, хотя и открывается посредством земного закона престолонаследия, по воле главы царствующего рода, и что доблестями и подвигами Царя, его мудростью, крепостью, благостью пользуемся мы для нашего блага, – то за сие «благословенно царство» Божие, ниспосылающее нам сии дары. При таком умопредставлении, как высок Царь, как власть его есть орудие и проявление власти Царя Небесного! [...] Какое сильное и чистое побуждение для подданного не только повиновать-

¹⁵ Por. *ibidem*, s. 277–278.

¹⁶ *Ibidem*, s. 278.

¹⁷ Por. *ibidem*.

¹⁸ Por. *ibidem*, s. 278–279.

ся Царю, но и благоговеть пред ним, не только исполнять его законы и повеления видимыми действиями, но и предаваться ему верным и любящим сердцем на жизнь и на смерть пред очами Всевидающего Царя царствующих!¹⁹

W przytoczonym fragmencie utworu Filaret Drozdow wprost stwierdza, że ziemska władza cara stanowi odbicie porządku panującego w Królestwie Bożym i tak, jak należy okazywać bezwzględne posłuszeństwo Bogu i Jego prawom, tak poddani są zobowiązani do całkowitego podporządkowania się monarsze oraz jego decyzjom. Hierarcha jest zatem zwolennikiem ustroju samodzierżawia.

Warto zwrócić uwagę, że władza monarsza pochodziła „z łaski Bożej”, więc przejawianie subordynacji carowi korespondowało z poddaniem się woli Bożej. Plan ziemski stawał się zatem niejako niedoskonałym odbiciem rzeczywistości transcendentnej.

Ideę odzwierciedlenia władzy boskiej w strukturach władzy ziemskiej oraz podległości władzy państwowej odnajdujemy w *Domostroju*, który również naucza, że człowiek ma obowiązek poddania się autorytetowi monarchy²⁰. Podobne przesłanie występuje w myśli Teofana Prokopowicza, który sporą ilość swoich dzieł poświęcił apologii samodzierżawia i silnej władzy cara. W jednym z utworów doradca Piotra I naucza, że podobnie jak każdy człowiek jest zobowiązany do szacunku i subordynacji wobec rodziców, tak i wobec monarchy należy pozostawać w stanie bezwzględnego posłuszeństwa i posłuchu²¹.

Prokopowicz w dwóch homiliach odwołał się do listu apostoła Pawła, w którym ten wyraził przekonanie, że wszelka władza pochodzi od Boga (Rz 13, 1–7), oraz do listu apostoła Piotra głoszącego cześć, jaką należy otaczać króla (1 P 2, 13–17)²². Podobnie autor *Domostroju* nawiązał do nauczania apostoła Pawła o podległości władzy ziemskiej²³.

Filaret Drozdow również przywołuje List do Rzymian w celu uzasadnienia obowiązku podporządkowania się rządowi carskim:

Вот свобода, которой не стесняет ни небо, ни земля, ни ад, которая имеет пределом волю Божию, и это не в ущерб себе, потому что и стремится к ис-

¹⁹ Ф. Дроздов, *Слово в день восшествия на Всероссийский престол Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича (Говорено в Чудове монастыре, ноября 20 дня) 1849 год*, [w:] *Филарета, митрополита московского...*, s. 269–270.

²⁰ Пор. *Домострой*, s. 5.

²¹ Пор. Ф. Прокопович, *Слово о власти и чести царской, яко от самого Бога в мире учинена есть, и како почитать царей и оным повиноваться люди должныствуют*, [w:] *Феофан Прокопович. Сочинения*, ред. И. Еремин, Москва-Ленинград 1961, s. 87.

²² Пор. *ibidem*, s. 84; Ф. Прокопович, *Слово в день святого благоверного князя Александра Невского*, [w:] *Феофан Прокопович. Сочинения*, s. 98.

²³ Пор. *Домострой*, s. 5.

полнению воли Божией, которая не имеет нужды колебать законные постановления человеческие, потому что умеет в них усматривать ту истину [...] которая непринужденно чтит законную человеческую власть и ее повеления, не противные Богу, поскольку светло видит ту истину, что *неть власть, аще не от Бога, суция же власти от Бога учинены суть* (Рим. 13: 1). Итак, вот свобода, которая совершенно согласна с повиновением закону и законной власти, потому что она сама того хочет, чего требует повиновение²⁴.

Powyższe słowa wskazują na to, że hierarcha rosyjski nie widzi sprzeczności pomiędzy wolnością jednostki ludzkiej a poddaniem się władzy carskiej. Tylko w wypadku naruszenia przez władcę prawa Bożego, człowiek powinien sprzeciwić się autorytetowi monarchy. Natomiast wszelki bunt przeciw legalnej władzy monarchicznej jest naruszeniem porządku Bożego. Z tego też powodu Dроздов potępia wszelkie rewolucje jako próbę ustanowienia ustroju społeczno-politycznego opartego na człowieku, a nie na Bogu²⁵.

Metropolita moskiewski pozostaje apologetą samodzierżawia jako ustroju Imperium Rosyjskiego. Podkreśla on, że w planie ziemskim władza samodzierżcy jest odbiciem wszechmocy Boga²⁶. W jednej z homilii akcentuje równość pomiędzy oddawaniem czci Bogu a okazywaniem posłuszeństwa carowi:

Да ревнуем и мы, каждый в своем круге действованиа, чтобы обязанности служить царю земному и служить Царю Небесному, быть верным подданным и истинным христианином составляли для нас одну нераздельную обязанность, один непрерывный подвиг всей нашей жизни²⁷.

Hierarcha głosi swoistą synergię władzy boskiej z władzą ludzką, reprezentowaną przez monarchę. Jednocześnie stwierdza, że samowładztwo to najlepsza forma rządów ustanowiona przez samego Boga, o czym miałyby świadczyć Biblia:

Какое правительство дало народу еврейскому государственное образование и законы? – Один человек, Моисей [...] Какое правительство распоряжалось завоеванием обетованной земли и распределением на ней племен народа еврейского? – Один Иисус Навин. В следовавшие потом времена Судей неоднократно один судья спасал от врагов и зол целый народ²⁸.

²⁴ Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего...*, s. 279.

²⁵ Рог. Ф. Дроздов, *Слово в день восшествия на Всероссийский престол...*, s. 270.

²⁶ Рог. Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего...*, s. 274–275.

²⁷ Ф. Дроздов, *Слово в день восшествия на Всероссийский престол...*, s. 273.

²⁸ Ф. Дроздов, *Слово в день тезоименитства Благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Александровны (Говорено в Чудове монастыре, июля 22) 1856 год, [w:] Филарета, митрополита московского...*, s. 286–287.

Filaret Drozdow uważa, że silne i trwałe rządy jednego człowieka gwarantują bezpieczeństwo, pomyślność oraz rozwój państwa i są błogosławieństwem dla ludu. Dla poparcia swojej tezy metropolita moskiewski przytacza przykłady z historii Narodu Wybranego, a także z dziejów poszczególnych państw rządzonych przez władców chrześcijańskich. Zaznacza przy tym, że car jest Pomazańcem Bożym, dlatego należy mu się posłuszeństwo i szacunek²⁹.

W celu pochwały samodzierzawia jako najodpowiedniejszego ustroju Drozdow stosuje argumentację podobną do tej, która znajduje się w piśmiennictwie Teofana Prokopowicza. W jednej z homilii doradca Piotra I przywołuje króla izraelskiego Dawida oraz cesarzy rzymskich Konstantyna i Teodozjusza jako wzory idealnych jedynowładców³⁰. W innym dziele Prokopowicz wspomina z kolei o Wenecji oraz o Rzeczypospolitej jako o państwach, gdzie brak silnych rządów jednostki doprowadził do zamętu³¹.

Pewną zbieżność wypowiedzi metropolity moskiewskiego i Prokopowicza można zauważyć również w przypadku nauczania o powinności władcy względem poddanego sobie ludu. W jednej z homilii współpracownik Piotra I przekonywał, że samowładny car jest zobligowany otaczać lud opieką. Za właściwe wypełnianie tego obowiązku monarcha odpowiada bowiem przed Bogiem³².

Komentując zawarcie w roku 1856 pokoju paryskiego, Filaret Drozdow podkreśla, że zakończenie wojny krymskiej stanowi dar pokoju dla narodu rosyjskiego, wyczerpanego trudami kilkuletniego konfliktu zbrojnego. Jednocześnie akcentuje rolę, jaką odegrał cesarz Aleksander II w dziele porozumienia pokojowego:

Умножим, верные чада России, умножим сердечные моления наши о благочестивейшем Государе нашем Императоре Александре Николаевиче, да Царь царствующих Сам невидимо «положит на главе его венец от камене честна, и венчает его милостью и щедротами; да помажет его елеем святым»³³.

Hierarcha rosyjski uważa, że car doprowadził do podpisania pokoju dla dobra ludu, który z wdzięczności powinien prosić Boga o błogosławieństwa dla monarchy. Drozdow potępia zarazem przeciwników pokoju, który jest przejawem miłosierdzia Boga wobec Rosji. W jednej z homilii metropolita moskiewski głosi:

Как же скоро признаем, что мир есть дар Божий, то с сим вместе должны мы признать и внутренне почувствовать нашу обязанность не только достой-

²⁹ Por. *ibidem*, s. 287–288.

³⁰ Por. Ф. Прокопович, *Слово о власти и чести царской...*, s. 81.

³¹ Por. Ф. Прокопович, *Слово похвальное в день рождения благороднейшего государя царевица и великого князя Петра Петровича, [w:] Феофан Прокопович. Сочинения*, s. 40.

³² Por. Ф. Прокопович, *Слово в день святого благоверного...*, s. 98–99.

³³ Ф. Дроздов, *Слово в день тезоименитства Благочестивейшей...*, s. 288.

ным образом принять, но и достойным образом употребить сей дар Божий. Всякий дар Божий есть талант, который должен быть употреблен в дело и в пользу, сообразно с намерением Дателя³⁴.

Przytoczone słowa są wezwaniem do realizacji daru pokoju dla dobra Cesarstwa Rosyjskiego. W tym samym utworze Drozdow stwierdza, że Bóg dopuszcza do wybuchu konfliktów zbrojnych, które są efektem grzesznej natury ludzkiej, ale jest On przede wszystkim twórcą i dawcą pokoju, dlatego osoba sprzeciwiająca się zawarciu pokoju paryskiego występuje przeciwko woli Bożej³⁵.

Hierarcha nie krytykuje władz zwierzchnich Rosji za nieumiejętne prowadzenie działań wojennych, jest natomiast przekonany, że klęska wojsk carskich stanowi przejaw Opatrzności Bożej³⁶. W jednym z dzieł Filaret Drozdow w sposób następujący objaśnia kierowanie przez Boga dziejami świata:

Царствование Божие над царством человеческим не для всех и не всегда бывает явно [...] Посему, чтобы видеть царствование Божие над царством человеческим, надобно наблюдать со вниманием особенные случаи, в которых оно, по требованию обстоятельств, с особенной ясностью открывается³⁷.

Zamiary Opatrzności Bożej wobec świata pozostają tajemnicą. Tym niemniej metropolita moskiewski zauważa, że umiejętne zinterpretowanie znaków umożliwia odczytanie zamysłu Bożego. Pochwała Aleksandra II za zawarcie pokoju wpisuje się w pogląd Drozdowa na zagadnienie Opatrzności Bożej. Mówiąc o wojnie krymskiej i możliwych konsekwencjach dalszego prowadzenia działań zbrojnych, hierarcha stwierdza:

Благодарение благочестивейшему Государю Императору, охранившему нас от сего, человеколюбиво пощадившему кровь своих и чуждых, христиански препочтившему кроткий мир мстительной зыскательности. Благословен Бог, споспешествующий Ему всем³⁸.

Powyższe słowa świadczą, że Aleksander II odczytał wolę Bożą w kwestii wojny i podporządkował się Opatrzności. Tym samym car został ukazany nie tylko jako strażnik powierzonego sobie ludu i państwa, ale przede wszystkim jako wzór

³⁴ Ф. Дроздов, *Беседа в день Благовещения Пресвятой Богородицы, пред благодарственным молебствием о заключении мира (Говорена в Чудове монастыре марта 25 дня) 1856 год*, [w:] *Филарета, митрополита московского...*, s. 283.

³⁵ Por. *ibidem*, s. 282–283.

³⁶ Por. *ibidem*, s. 280–282.

³⁷ Ф. Дроздов, *Слово в день восшествия на Всероссийский престол...*, s. 271.

³⁸ Ф. Дроздов, *Беседа в день Благовещения...*, s. 282.

pełnego posłuszeństwa Bogu. Monarcha dobrowolnie poddał się woli Bożej, dzięki czemu Rosja dostała daru pokoju. W ten sposób w osobie Aleksandra II przejawiała się synergia woli boskiej i ludzkiej.

Warto nadmienić, że metropolita moskiewski traktował podporządkowanie się zarówno Bogu, jak i cesarzowi nie tylko jako wypełnianie obowiązku. Subordynacja stanowiła przede wszystkim przejaw prawdziwej miłości chrześcijańskiej, odwołującej się do miłości Chrystusa, który dobrowolnie przyjął krzyż dla zbawienia całego stworzenia. W jednej z homilii, która nie wchodzi w zakres podstawowego materiału badawczego niniejszego artykułu, Drozdow stwierdził:

Любовь Отца – распинающая. Любовь Сына – распинаемая. Любовь Духа – торжествующая силою крестною. Тако возлюби Бог мир! О сей-то любви, христиане, да будет позволено мало нечто немотствовать пред вами, поскольку изречь ее даже и невозможно, так что само Слово Божие, дабы совершенно изобразить ее, умолкло на кресте. [...] Кажется, мы, и проникая в тайну распятия, и усматривая в страданиях Сына Божия волю Отца Его, более ощущаем ужас Его правосудия, нежели сладость любви Его. Но сие долженствует уверять нас не в отсутствии самой любви, а токмо в недостатке нашей готовности к принятию ее внушений. [...] Приблизьтесь и рассмотрите грозное лицо правосудия Божия, и вы точно узнаете в нем кроткий взор любви Божией³⁹.

Na podstawie analizy przytoczonych utworów można stwierdzić, że Filaret Drozdow prezentuje podejście konserwatywne w kwestiach wolności ludzkiej i ustroju Imperium Rosyjskiego. Myśl hierarchy jest zarazem kontynuacją dziedzictwa ideowego Rusi Moskiewskiej oraz wybranych elementów myśli Teofana Prokopowicza odnoszących się do charakteru władzy carskiej.

Przywołanie *Domostroju* i pism Prokopowicza oraz podobieństwo poglądów zawartych w tych dziełach do idei Filareta Drozdowa nie świadczy bynajmniej o pełnej tożsamości. Pomimo nasuwającej się zbieżności niektórych koncepcji oraz ich źródeł, można również konstatować odrębność inspiracji oraz wpływów filozoficznych u poszczególnych myślicieli. Autor *Domostroju* opierał swoje postrzeganie rzeczywistości na duchowości prawosławnej i dziedzictwie bizantyjskim, podczas gdy Teofan Prokopowicz w niektórych aspektach swoich przekonań był rzecznikiem koncepcji zachodnioeuropejskich. Doradca Piotra I objaśniał chociażby ustrój samowładztwa w duchu zachodniego absolutyzmu, był też orędownikiem podporządkowania państwu Cerkwi prawosławnej, co oznaczało zerwanie z bizan-

³⁹ Ф. Дроздов, *Слово в Великий пяток (Говорено в Александро-Невской лавре) 1816 год*, [w:] *Филарета, митрополита московского...*, s. 105, 107.

tyjską ideą synergii władzy cerkiewnej i świeckiej⁴⁰. Prokopowicz podjął próbę dokonania swoistej syntezy myśli zachodniej z duchowością prawosławną oraz z tradycją bizantyzmu. Niemniej jednak nauczanie Cerkwi prawosławnej stanowiło punkt wyjścia dla projektów ideowych współpracownika Piotra I⁴¹.

Filaret Drozdow mówił o wolności człowieka oraz władzy carskiej w wieku XIX, kiedy obowiązywał paradygmat kulturowy Rosji imperialnej, dlatego czerpał on zarówno z tradycji staroruskiej, jak i z dorobku czasów późniejszych. Zbieżność myśli Drozdowa ze spuścizną przedstawicieli epok wcześniejszych (analogia przejawia się choćby w przywołaniu opinii apostoła Pawła o pochodzeniu władzy) są efektem ewolucyjnego rozwoju idei, ukształtowanych w kręgu duchowieństwa prawosławnego. Odwoływanie się myślicieli do tych samych źródeł (np. Biblia) również implikuje podobieństwa w refleksji filozoficznej.

Metropolita moskiewski uczynił antropologię prawosławną bazą dla swoich rozważań. Ujęcie jednostki ludzkiej w perspektywie teologicznej wyznaczyło sposób pojmowania swobody człowieka oraz stosunków ustrojowych. Antropologia prawosławną stanowiła fundament przesłania *Domostroju*, także Prokopowicz nawiązywał do nauczania Cerkwi prawosławnej oraz do historii biblijnej w celu uzasadnienia stawianych przez siebie tez. Zbieżność wypowiedzi Drozdowa ze świadectwem myśli poprzednich epok sprawia, że przesłanie zawarte w utworach metropolity moskiewskiego można traktować jako kolejny przykład konserwatywnego spojrzenia na problem wolności i władzy.

Filaret Drozdow podtrzymywał prawosławną wizję wolności ludzkiej oraz ideę samodzielnego państwa jako najodpowiedniejszego ustroju w epoce diametralnie innej od szesnastowiecznej Rusi Moskiewskiej czy Rosji Piotrowej. Wiek XIX to czas, kiedy powstawały projekty nowych stosunków społeczno-politycznych. Z tego powodu hierarcha odwoływał się do wydarzeń zachodzących w Europie Zachodniej oraz do trudnej sytuacji w Rosji. Choć podejmowane zagadnienia ujmował w duchu uniwersalności, to jednak nie zatracił z pola widzenia tego, co działo się w ówczesnym świecie. Dzięki temu spuścizna ideowa metropolity moskiewskiego, pomimo organicznego związku z dziedzictwem wcześniejszych okresów historycznych, stanowi przykład nowego odczytania problemu wolności i władzy w oparciu o prawosławną koncepcję człowieka.

⁴⁰ Por. Н. Гудзий, *Феофан Прокопович*, [w:] *История русской литературы: В 10 томах*, т. III, ч. 1, Москва-Ленинград 1941, s. 157–175; *Политические и правовые учения в России в XVIII в.*, [w:] <http://distance.rpa-mu.ru/files/books/ippy/thm/tsm20.html> (16.11.2016).

⁴¹ Poglądy Teofana Prokopowicza oraz idea propagowanej przez niego reformy synodalnej, która została zrealizowana, są traktowane przez niektórych badaczy i myślicieli jako przykład umocnienia tradycji bizantyzmu w Cerkwi rosyjskiej oraz w państwowości rosyjskiej – por. A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 336–337. Kwestia badań nad związkami Prokopowicza z myślą zachodnią i dziedzictwem bizantyjskim pozostaje zatem otwarta.